

# कवि चेतकान्त चापागाईंको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र  
सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस,  
नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको  
स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) द्वितीय वर्षको  
दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि  
प्रस्तुत

## शोधपत्र

शोधार्थी

कृष्णप्रसाद पौडेल

क्याम्पस रोल नं. ४/०६२-६४

त्रि.वि.दर्ता नं. ६-३-१९-८०२-२००५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय  
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस  
भरतपुर, चितवन  
२०६७

# शोधनिर्देशकको मन्तव्य

प्रस्तुत कवि चेतकान्त चापागाईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र शोधार्थी छात्र कृष्णप्रसाद पौडेलले मेरो निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । शोधपत्र तयारीको क्रममा सामग्रीसङ्कलनदेखि शोधपत्र लेखन कार्यसम्म शोधार्थीको अथक मेहनत र परिश्रम परेको छ । मेहनतपूर्वक तयार गरिएको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६७/६/२५

---

धनेश्वर भट्टराई  
उपप्राध्यापक  
त्रिभुवन विश्वविद्यालय  
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस  
नेपाली विभाग  
भरतपुर, चितवन

# त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत  
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग  
भरतपुर, चितवन

## स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनका छात्र कृष्णप्रसाद पौडेलले स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेको कवि चेतकान्त चापागाईंको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

## शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	हस्ताक्षर
१.	डा. नारायणप्रसाद खनाल प्राध्यापक एवम् विभागीय प्रमुख	_____
२.	धनेश्वर भट्टराई उपप्राध्यापक एवम् शोधनिर्देशक	_____
३.	भागवतशरण न्यौपाने सहप्राध्यापक एवम् बाह्यपरीक्षक	_____

मिति : २०६७/६/२५

## कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत कवि चेतकान्त चापागाईंको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक धनेश्वर भट्टराईको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो व्यस्त समयलाई समायोजन गर्दै उचित सुझाव प्रदान गर्नु भएकोमा र समय अमूल्य छ भन्दै समयमै शोधपत्र तयार गर्न स्नेहयुक्त निर्देशन गर्नुभएकोमा उहाँप्रति अत्यन्त कृतज्ञ छु । यो शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधपत्र लेख्ने सु-अवसर प्रदान गर्नुभएकोमा विभागीय प्रमुख प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनालप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सरसल्लाह र उचित मार्गनिर्देश गर्नुहुने गुरु उपप्राध्यापक विष्णुप्रसाद सापकोटाप्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सरसल्लाह र सुझाव दिनुहुने नेपाली विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुजनप्रति म कृतज्ञ छु । शोधपत्र तयारीकै सिलसिलामा विभिन्न पुस्तकहरू एवम् शोधपत्रहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर चितवनका पुस्तकालयका कर्मचारीप्रति तथा प्रशासनका कर्मचारी क्रमशः सहायक प्रशासकद्वय विजयराज पण्डित एवम् शिवप्रसाद पोखरेलप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । अत्यन्त हार्दिकताका साथ चेतकान्त चापागाईंका बारे जानकारी तथा आवश्यक सामग्रीहरू समयमै उपलब्ध गराइदिएर सहयोग गर्नुहुने साहित्यकार पोषराज पौडेलप्रति म कृतज्ञ छु । साथै भर्को नमानी चेतकान्त चापागाईंका बारे बताइदिनुहुने उहाँको परिवारप्रति र अन्य साहित्यकार, समालोचकहरूप्रति म आभारी छु ।

आजसम्म मेरो अध्ययन-अनुसन्धानका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गरी उचित समायोजन गर्नुहुने मेरा मातापिता महालक्ष्मी पौडेल र काशीराम शर्मा शास्त्रीप्रति आभार प्रकट गर्दै भाइहरू राजु शर्मा र रमेश शर्मा पौडेललाई म धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्रकै तयारीमा मलाई सहयोग गर्ने मेरी जीवनसंगिनी कामना पौडेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सहयोग र सल्लाह-सुझाउ दिने मेरा आत्मीय साथी नारायणप्रसाद सापकोटा र अस्मिता सापकोटाप्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । साथै शोधपत्र तयार गर्दा प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण साहित्यकार, सङ्घ-संस्था एवम् समालोचकहरूप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रलाई शुद्धसँग समयमै टड्कण गरिदिनुहुने 'सी कम्युनिकेशनका टड्कणकर्ता राजेन्द्र ढकाललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवन समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६७/६/२५

.....

कृष्णप्रसाद पौडेल

## विषयसूची

- (क) आवरणपृष्ठ
- (ख) शोधपत्रको स्वीकृतिपत्र
- (ग) शोधनिर्देशकको मन्तव्य
- (घ) कृतज्ञताज्ञापन
- (ङ) सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

अध्याय : एक

### शोधपरिचय

शीर्षक	पृष्ठ
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधप्रयोजन	१
१.३ विषयपरिचय	१
१.४ समस्याकथन	१
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	२
१.७ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	५
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.९ सामग्रीसङ्कलन र शोधविधि	५
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	५

अध्याय : दुई

### कवि चेतकान्त चापागाईको जीवनी

शीर्षक	पृष्ठ
२.१ विषय प्रवेश	७
२.२ जन्म र जन्मस्थान	९
२.३ बाल्यकालीन स्वभाव	९
२.४ उपनयन संस्कार	१०
२.५ वंश परम्परा	११
२.६ बसाइँ सराइ	११

२.७	विवाह र सन्तान	१२
२.८	आर्थिक अवस्था र पेसा	१४
२.९	सामाजिक संस्थामा आबद्ध	१४
२.१०	साहित्यिक क्षेत्रमा संलग्नता	१५
२.११	अविस्मरणीय घटना	१६
२.१२	भ्रमण	१६
२.१३	रुचि	१७
२.१४	जीवनचर्या	१७
२.१५	पुरस्कार र सम्मान	१८
२.१६	पुत्रि वियोग	१९
२.१७	निष्कर्ष	१९

### अध्याय : तीन

#### कवि चेतकान्त चापागाईको व्यक्तित्वको अध्ययन

	शीर्षक	पृष्ठ
३.१	पृष्ठभूमि	२१
३.२	बाह्य व्यक्तित्व	२१
३.३	आन्तरिक व्यक्तित्व	२२
३.३.१	साहित्यिक व्यक्तित्व	२२
	३.३.१.१ कवि व्यक्तित्व	२२
३.३.२	साहित्येतर व्यक्तित्व	२३
	३.३.२.१ सामाजिक व्यक्तित्व	२३
	३.३.२.२ कृषक व्यक्तित्व	२४
	३.३.२.३ सम्पादक व्यक्तित्व	२४
३.४	निष्कर्ष	२४

### अध्याय : चार

#### कवि चेतकान्त चापागाईका पुस्तकाकार कृतिको अध्ययन

	शीर्षक	पृष्ठ
४.१	नेपाली साहित्यमा चेतकान्त चापागाईको आगमन र उनको साहित्यिक यात्रा	२६
४.१.१	नेपाली साहित्यमा चेतकान्त चापागाईको आगमन	२६
४.१.२	लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव	२७

४.१.३ लेखन र प्रकाशनको थालनी	२७
४.१.४ कवि चेतकान्त चापागाईंको साहित्ययात्रा	२८
४.१.४.१ प्रथम चरण आरम्भदेखि २०४९ सम्म	२८
४.१.४.२ दोस्रो चरण वि.सं. २०५० देखि हालसम्म	२९
४.२ कवि चेतकान्त चापागाईंका पुस्तकाकार कृतिहरूको अध्ययन	३०
४.२.१ दासढुङ्गाको व्यथा गाथा शोक गीतिका लघुकाव्यको अध्ययन	३०
४.२.१.१ शीर्षक	३०
४.२.१.२ संरचना	३१
४.२.१.३ विषयवस्तु	३२
४.२.१.४ भावविधान	३४
४.२.१.५ भाषाशैली	३४
४.२.१.६ दृष्टिबिन्दु	३५
४.२.१.७ छन्द, रस र अलङ्कार	३५
४.२.१.७.१ छन्द	३५
४.२.१.७.२ रस	३६
४.२.१.७.३ अलङ्कार	३७
४.२.१.८ निष्कर्ष	३८
४.२.२ यात्रा मुक्ति शिखरको कवितासङ्ग्रहको अध्ययन	३८
४.२.२.१ भूमिका	३९
४.२.२.२ शीर्षक	३९
४.२.२.३ संरचना	४०
४.२.२.४ यात्रा मुक्ति शिखरको अध्ययन	४०
४.२.२.४.१ सामाजिक भाव	४०
४.२.२.४.२ राजनैतिक भाव	४१
४.२.२.४.३ व्यक्ति प्रतिभाको भाव	४३
४.२.२.४.४ प्राकृतिक भाव	४४
४.२.२.४.५ जीवनगत पीडा	४५
४.२.२.५ भाषाशैली	४५
४.२.२.६ छन्द, रस र अलङ्कार	४५
४.२.२.६.१ छन्द	४५

४.२.२.६.२ रस	५०
४.२.२.६.३ अलङ्कार	५३
४.२.२.७ निष्कर्ष	५४
४.२.३ राता फूलहरू २०६३ कवितासङ्ग्रह	५५
४.२.३.१ शीर्षक	५५
४.२.३.२ संरचना	५५
४.२.३.३ विषयवस्तु	५६
४.२.३.३.१ सामाजिक-राजनीतिक स्थितिप्रति व्यङ्ग्य विद्रोह	५६
४.२.३.३.२ व्यक्तिप्रशंसा	५८
४.२.३.३.३ पारिवारिक वियोगजन्य पीडाको अभिव्यक्ति	५९
४.२.३.४ भाव विधान	६१
४.२.४.४.१ देशप्रेमका कविताहरू	६१
४.२.४.४.२ राजनीतिक चेतनाका कविताहरू	६२
४.२.४.४.३ सामाजिक चेतनाका कविताहरू	६३
४.२.३.५ भाषाशैली	६३
४.२.३.६ छन्द र रस	६४
४.२.३.६.१ छन्द	६४
४.२.३.६.२ रस	७१
४.२.३.७ निष्कर्ष	७६
४.२.४ चेतनमनका गुञ्जन २०६६ कवितासङ्ग्रह	७६
४.२.४.१ शीर्षक	७६
४.२.४.२ संरचना	७७
४.२.४.३ विषयवस्तु	७७
४.२.४.३.१ सामाजिक-राजनीतिक स्थितिप्रति व्यङ्ग्य विद्रोह	७८
४.२.४.३.२ व्यक्तिगत-मित्रजन बीचको आत्मीय सम्बन्ध	८०
४.२.४.४ भाव विधान	८१
४.२.४.४.१ राजनीतिक विकृति र विसङ्गतिका कविताहरू	८१
४.२.४.४.२ सामाजिक विकृति र विसङ्गतिप्रति लक्षित कविताहरू	८२
४.२.४.४.३ व्यक्तिप्रशंसाका कविताहरू	८२
४.२.४.५ भाषाशैली	८३
४.२.४.६ छन्द, रस र अलङ्कार	८३

४.२.४.६.१ छन्द	८३
४.२.४.६.२ रस	८७
४.२.४.६.३ अलङ्कार	९०
४.२.४.७ निष्कर्ष	९१

## अध्याय : पाँच उपसंहार

<b>शीर्षक</b>	<b>पृष्ठ</b>
५.१ अध्याय एकको निष्कर्ष	९२
५.२ अध्याय दुईको निष्कर्ष	९२
५.३ अध्याय तीनको निष्कर्ष	९२
५.४ अध्याय चारको निष्कर्ष	९२
५.५ समग्र निष्कर्ष	९३

## सन्दर्भसामग्रीसूची

(क) पुस्तकसूची	९६
(ख) शोधग्रन्थसूची	९७
(ग) पत्रपत्रिकासूची	९७

## परिशिष्ट

परिशिष्ट	:	एक	-	(क) फुटकर कविताहरू	९८
				(ख) विशिष्ट व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	९९
				(ग) विभिन्न व्यक्तिहरूसँग गरिएको मौखिक कुराकानी र अन्तर्वार्ताको स्रोत विवरण	१००
परिशिष्ट	:	दुई	-	चेतकान्त चापागाईंले प्राप्त गरेका सम्मानपत्रको प्रतिलिपि	१०१
परिशिष्ट	:	तीन	-	शोधनायक चेतकान्त चापागाईंको छायाचित्र	१२८

## सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको सङ्क्षेपीकृत रूप यसप्रकार छ :

उपप्रा.	उपप्राध्यापक
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
द.सं.	दर्ता सङ्ख्या
नि.	निर्देशक
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
नं.	नम्बर
पृ.	पृष्ठ
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
भ.न.पा.	भरतपुर नगरपालिका
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
ले.	लेखक
वि.सं.	विक्रम संवत्
सा.	साप्ताहिक
सा.प्र.	साभ्गा प्रकाशन
संस्क	संस्करण
सम्पा.	सम्पादक
स्व.	स्वर्गीय